

među istraživačkih strategija i metoda. Dok istraživačke strategije sadržavaju ontološke pretpostavke, metode ih ne sadržavaju. Stoga se barem neke metode mogu koristiti u službi različitih istraživačkih strategija tj. u službi različitih ontoloških pretpostavki. U društvenom istraživanju postoje samo legitimne i nelegitimne kombinacije istraživačkih strategija i metoda.

Posljednje poglavlje predstavlja četiri nacrti istraživanja na setu povezanih istraživačkih tema. Nacrti predstavljaju i autorov istraživački program, no posebno su modificirani za tu priliku. Njihova osobita vrijednost jest u tome što ilustriraju kako pojedinačne odluke mogu svaki središnji element nacrti mogu pretvoriti u zatvorenu cjelinu.

Nakon svega ostaje pitanje zašto je potrebno pohvaliti jednostavan udžbenik koji razmatra mnoge već samorazumljive stvari. Vjerojatno zato što samorazumljive stvari do sada nisu bile obrađivane udžbenicima koji uobičajeno prate logiku određene tradicije istraživanja. Nacrt istraživanja je prije svega prikaz "osvijestjenih" ili "neosvijestjenih" ontoloških i epistemoloških preferenci, ali i socijalnog realiteta određenog istraživanja, pogotovo kada financiranje istraživanja igra ulogu pri određenju metode ili uzorka. U trenutku postavljanja istraživačkih pitanja istraživač određuje razinu, doseg, pravac, pa i porijeklo naumljenog istraživanja. Ona u većini slučajeva određuju strategiju istraživanja, upotrebu koncepata, modela ili teorija te na kraju utječu na izbor metoda i tajming istraživanja. To međutim ne znači da ne postoji "komunikacija" različitih razina nacrti istraživanja te da se istraživač pri njegovoj pripremi ne može vratiti na sam početak i ispraviti pogrešno postavljena pitanja ili pitanja bez mogućnosti odgovora.

Taj udžbenik treba posebno preporučiti diplomskim i poslijediplomskim studentima u području društvenih znanosti kao i svim istraživačima čije istraživanje zapravo predstavlja *one-man-show*. Ne samo zato što je autor uspio pronaći zajednički nazivnik različitih oblika nacrti istraživanja u društvenim znanostima, već i zato što sadrži didaktičke inovacije koje omogućuju razumijevanje ontoloških i epistemoloških dilema koje

se inače tretiraju vrlo suho. Pri tome autor ne podcjenjuje znanje i inteligenciju svojih studenata čak i kada problem pogodnosti odabira određene istraživačke strategije predstavlja iskustvima deduktivnog, induktivnog, abduktivnog i retroduktivnog tima istraživača vanzemaljaca koji su naumili proučiti pravilnosti oblika socijalnih interakcija Zemljana. To je knjiga za svakog studenta i istraživača koji ne želi ostati marsovac u društvenim znanostima.

Saša Božić

**Nancy L. Rosenblum i Robert C. Post (ur.)**

### **CIVILNO DRUŠTVO I VLADA (Civil Society and Government)**

Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2002, 408 str.

Nancy L. Rosenblum i Robert C. Post, profesori na američkim sveučilištima Harvard i Berkeley, pripremili su knjigu *Civilno društvo i vlada*, zbornik radova koji problematizira odnos civilnog društva i vlade iz perspektive raznih smjerova u političkoj teoriji te nekih od najvažnijih svjetskih filozofskih, etičkih i religijskih pravaca. U radu na toj knjizi urednici su okupili niz eminentnih stručnjaka koji taj složen i često vrlo kontradiktoran odnos analiziraju kroz prizmu klasičnog liberalizma, egalitarističkog liberalizma, kritičke teorije, feminizma, teorije prirodnog prava, judaizma, katolicizma, islama i konfucijanizma.

Potaknuti potrebom da barem donekle omoguće usporedbe pristupa odnosu civilnog društva i vlade u različitim tradicijama zastupljenima u toj knjizi, urednici su organizirali strukturu svakog eseja tematski, prema šest temeljnih pitanja: Je li važno gdje se povlači granica između civilnog društva i države, u funkcionalnom i posljedičnom smi-

slu? Trebaju li civilno društvo i država jedno drugo i koje posebne vrijednosti razmjenjuju? Jesu li civilno društvo i država odgovorni jedno drugom? U kojem kontekstu i pod kojim uvjetima bi vlada trebala biti u interakciji s pojedincima izravno ili pak neizravno kroz udruge? Koje povlastice i dužnosti proistječu iz građanstva i koja je uloga civilnog društva u oblikovanju dobrih građana? Kako društvo treba rješavati sukobe koji ponekad postoje između zahtjeva građanstva i članstva u nevladinim udrugama civilnog društva? Svjesni unutarnje kompleksnosti svake od teoretskih perspektiva a potaknuti željom da pridonese dijalogu među autorima, urednici su nakon svakog rada uključili i kritički osvrt uglednih stručnjaka i teoretičara.

Cilj te knjige, kako se naglašava u njezinoj uvodnoj dijelu, jest ponuditi analitičku osnovu za procjenu načina na koji teoretičari iz raznih političkih i religijskih tradicija razumijevaju odnos između civilnog društva i vlade. Civilno društvo u odnosu prema vladi nije jednolična, statička kategorija, nego je to kategorija koja je podložna promjenama unutar različitih teorija i tradicija. Koncept civilnog društva nije niti povijesno uvjetovan i ne postoji kao organizacijski koncept u svakoj tradiciji. Tamo gdje je taj koncept nepoznat određenoj tradiciji, autori su istraživali funkcionalne ekvivalente opoziciji između države i društva, građanstva i članstva.

Autori radova u knjizi često podsjećaju da je koncept civilnog društva neprijeporno produkt zapadne kulture i institucija. Osim što pretpostavlja karakteristične zapadnjačke društvene i vladine strukture, taj se koncept nadovezuje na dugu intelektualnu povijest pokušaja razumijevanja normativnih implikacija tih struktura. Povijest takvih pokušaja zorno je prikazana u esejima u kojima se raspravljaju stajališta teorije prirodnog prava i kršćanstva koji su tisućljećima nastojali normativnim političkim značenjem prožeti zapadnjačke društvene strukture u nastajanju. U tom je smislu posebno zanimljiv rad profesora Johna Colemana, koji prati razvoj napora suvremene katoličke misli da pomiri transcendentnu istinu crkve s partikularizmom suvremenog civilnog društva,

posebno obrazlažući ulogu izvorno rimokatoličkog načela supsidijarnosti.

Možda najzanimljivije rasprave u knjizi vezane su uz radove o nezapadnjačkim tradicijama. Zapanjuje u kojoj mjeri katkad preuveličane razlike između suvremenih zapadnih pristupa predstavljenih u toj knjizi – klasičnog liberalizma, egalitarizma, kritičke teorije i feminizma – postaju gotovo beznačajne kad se usporede sa shvaćanjem odnosa civilnog društva i vlade unutar konfucijanske, židovske ili islamske tradicije.

Klasični liberalizam, primjerice, u izvornom je kontrastu s konfucijanizmom. Za klasične (i druge) liberale, vlada opstoji na temelju ovlasti delegiranih *odozdo*. Za pristalice konfucijanizma, civilno društvo opstoji samo zahvaljujući obzirnosti Vlade, i treba mu dozvola *odozgo*. Ideja civilnog društva problematična je unutar konfucijske tradicije iz moralnih razloga budući da upućuje na područje *sebičnih* aktivnosti koje se odvijaju neovisno od tradicionalne uloge vlasti. Konfucijanska tradicija, koju u svojem radu istražuje Peter Nosco, društvo promatra kao unitaristički ustrojenu, organsku cjelinu, što je dijametralno suprotno svim modernim shvaćanjima civilnog društva i ulozi pojedinca u društvu. Za klasične konfucijaniste tako niti nema smisla povlačiti granicu između države i civilnog društva.

Slično se može reći i za židovsko poimanje civilnog društva, o čemu govori Noam J. Zohar. Koncepti partikularizma i pluralizma nisu prepoznatljivi u biblijskoj i srednjovjekovnoj židovskoj tradiciji, gdje se Tora promatra kao vrhovni zakon, a država kao izvanjska prijetnja vjerskoj zajednici. Zohar opisuje židovsku manjinu u većim državama kao analognu elementima civilnog društva. Ta povijest poluautonomnih zajednica u egzilu, s priznatim statusom manjine, ali bez statusa punopravnih građana, imala je formativni učinak na suvremenu izraelsku državu, u kojoj, prema Zoharu, vlada nelagodna ravnoteža između javnog pravosudnog sustava za sve građane i privatnog, neslužbenog prava, koji zahtijeva od pojedinaca da budu zakoniti podanici određene vjerske skupine te dodjeljuje prava i dužnosti temeljem član-

stva u toj skupini. U osvrtu na Zoharov rad, David Biale postavlja pitanje u kojoj se mjeri takve kategorije mogu održati u kontekstu suvremene države s razvijenim tržišnim gospodarstvom.

U klasičnom i suvremenom islamu, analogija odnosu civilnog društva i vlade jest ideja komplementarnosti između vjerskih i državnih vlasti, odnosno između ulame i kalifata. John Kelsay naglašava da je iz islamske perspektive muslimanstvo nerazdvojivo vezano uz građanstvo. Premda vjerska vlast nije strogo strukturirana i dopušta pluralizam muslimanskih skupina, sloboda udruživanja u islamskim zemljama veoma je ograničena. U svome osvrtu na rad Johna Kelsay, Farhad Kazemi dokazuje važnost razlikovanja između društva i države u islamskoj tradiciji, ali ujedno osporava primjenjivost koncepta civilnog društva na islamska društva. Svoju tezu stavlja u kontekst problema državne autoritarnosti i isključivih normi koje vrijede u pogledu vjerskih manjina i žena, te u kontekst šire rasprave o sukladnosti pojmova civilnog društva i demokracije s islamom.

Konceptualne razlike naglašene u radovima u toj knjizi ukazuju i na važnost ispitivanja utjecaja globalizacije na širenje i recepciju zapadnjačkih pojmova demokracije, civilnog društva i individualnih sloboda u radikalno drukčijim tradicijama. David Biale, primjerice, ukazuje na anomalije ultraradikalnih vjerskih skupina u Izraelu, koje nastoje sudjelovati u modernoj državi koristeći konceptualni okvir koji proizlazi iz biblijske odnosno srednjovjekovne prošlosti. John Kelsay podsjeća da se u nekim islamskim zemljama i najmanji potezi vlada prema promicanju rodne jednakosti ocjenjuju antiislamskima i kao prijetnja tradicionalnoj ulozi vjerskih lidera. Njegova je procjena da će u takvim okolnostima inicijative za konkretne, učinkovite promjene morati proisteci iz vjerskih institucija, te da bi globalizacija mogla samo uvećati razmjere spomenutih i drugih nepoželjnih pojava. U tom smislu posebna je vrijednost tog zbornika što pruža izvrstan okvir za razumijevanje implikacija globalne ekspanzije, usvajanja i nametanja zapadnjačkih institucija, koncepta i društvenih struktura.

Općenito, teško je dovoljno naglasiti važnost objavljivanja tako dragocjena djela kao što je *Civilno društvo i vlada* u ograničenom prostoru jedne recenzije. Ta je knjiga jedinstvena po svom opsegu, obuhvatnosti i dubini. Ukratko, urednici su napravili sjajan posao i veliku uslugu znanstvenicima i stručnjacima uključenima u istraživanje civilnog društva, svima koji su u potrazi za temeljnim načelima slobode, pluralizma i pravde, ali i svima koji nastoje otkrivati vrijednosti koje spajaju naizgled najoprečnije kulture i tradicije.

Igor Vidačak

Stephen Castles  
Alastair Davidson

**CITIZENSHIP AND  
MIGRATION  
Globalization and  
the politics of belonging**

MacMillan Press Ltd, London, 2000,  
258 str.

U modernim demokratskim državama, daleko je od realnosti posjedovanje velikog raspona civilnih, političkih i socijalnih prava koja su sadržaj pojma *državljanstvo*. U većini slučajeva diskriminacija na osnovu klase, roda, etniciteta, rase ili religije onemogućava manjinskim grupama državljanstvo prije nego prođu proces kulturne asimilacije. Mnogi od njih koji imaju formalno članstvo u nacionalnoj državi u kojoj se nalaze, nemaju prava koja idu uz to članstvo. A osigurati punu participaciju isključenih grupa jest ključ demokratizacije.

Višestruki identiteti stoga podrivaju cijeli koncept kulturne pripadnosti homogenim nacijama.